

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА ЗАХИСТІ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН**

Методичні рекомендації

Дніпро-2022

Кириченко О.В., Васильчак С.В., Дубина Н.П., Торяник В.М., Сахарова К.О., Палій Н.Р., Лабенська Л.Л., Черноп'ятов С.В. Організація та проведення дослідження питань правового регулювання участі громадських організацій України у протидії корупції та захисті конституційних прав громадян: метод. рекомен. Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. 29 с.

Рецензенти: Пріснякова Л.М. – кандидат психологічних наук, доцент;
Липовська Н.А. – доктор наук з державного управління, професор

*Обговорено та схвалено
на засіданні кафедри психології
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
« » _____ 2022 року, протокол № ____.*

*Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
23 червня 2022 року, протокол № ____.*

ЗМІСТ

1. Загальні положення	4
2. Економічні наслідки зростання корупційних правопорушень в державі....	7
3. Психологічні детермінанти корупції: теоретичний аналіз.....	10
4. Модель визначення та оцінки корупційних ризиків.....	16
5. Можливості громадськості у протидії корупції.....	20
6. Висновки	22
7. Використана література.....	25

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Корупція – це поширене явище, яке існує в усіх країнах світу. Воно веде до значних соціальних, моральних, економічних і політичних наслідків, підриває доброчесне управління, перешкоджає розвитку і спотворює конкуренцію. Воно підриває принципи правосуддя, права людини і є перешкодою до зменшення масштабів бідності. Це веде до збільшення вартості ведення бізнесу, непрозорості в комерційних угодах, збільшення вартості товарів і послуг, зниження їх якості, що може призвести до втрати життя і власності, знищує довіру в організаціях та заважає справедливій і ефективній роботі ринків.

Уряди ведуть боротьбу з корупцією та хабарництвом через міжнародні договори, як наприклад, Конвенція Організації економічного співробітництва та розвитку з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій і Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції та через впровадження відповідних національних законів.

Проте, щоб вирішити цю проблему одних законів не достатньо. Організації мають взяти відповідальність щодо сприяння боротьбі з корупцією. Це можливо досягти впровадженням системи управління щодо запобігання та протидії корупції, підвищенням участі структур громадянського суспільства в реалізації антикорупційної політики держави та формування в суспільстві корупційного імунітету та культури нульової толерантності до осіб, які вчиняють корупційні дії.

На сьогодні корупція є однією з головних психологічних, соціальних, економічних і політичних проблем у всьому світі.

Згідно з останніми наявними даними, понад 25% опитаних в світі визнають, що заплатила хабар посадовим особам публічного управління в минулому році (Transparency International, 2021). Крім того, більше половини

опитаних вважають, що уряди їхніх країн недостатньо сприяють мінімізації корупції.

Не заважаючи на збільшення антикорупційних заходів, які реалізовувала українська влада протягом останніх років, на жаль, активною громадською антикорупційною діяльністю займалася тільки невеличка кількість населення, а загалом у суспільстві було деформоване уявлення щодо корупції, подвійні стандарти стосовно її сприйняття (корупція на рівні побуту вважається традиційною, проте на державному має засуджуватися суспільством), недовіра до органів правоохоронного й судового типу, правовий нігілізм. До соціально-психологічних причин корупції можна віднести також і реальне ставлення антикорупційних органів (та й загалом державно- владних органів) до боротьби з корупцією. На сьогодні можна передбачити, що після Перемоги у російсько-українській війні будемо спостерігати прагнення рівня толерантності до корупції до мінімуму.

Метою роботи є підвищення на національному рівні ефективності протидії корупції на основі впровадження міжнародної належної практики в цій сфері шляхом розроблення моделі оцінки корупційних ризиків з метою підвищення ефективності діяльності антикорупційних громадських організацій.

Об'єкт дослідження – антикорупційна політика держави.

Предмет дослідження – правове регулювання участі громадських організацій України у протидії корупції та захисті конституційних прав громадян.

Методи дослідження. Реалізація поставлених завдань здійснюється за допомогою описового методу (при визначенні особливостей національної системи запобігання та протидії корупції), методу спостереження (для виявлення тенденцій у сфері участі структур громадянського суспільства в антикорупційній діяльності), порівняння (під час співставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду реалізації антикорупційної політики; логіко-

класифікаційного методу (при виявленні підходів та методів до впровадження міжнародних антикорупційних практик), методів компонентного аналізу та синтезу (для виявлення особливостей процесу гармонізації та впровадження міжнародних документів у сфері запобігання корупції).

Наукова новизна одержаних результатів:

Результати дослідження відкривають перспективи для подальшого дослідження участі громадських організацій України у протидії корупції та захисті конституційних прав громадян.

Практичне значення одержаних результатів.

Розроблено модель оцінки корупційних ризиків з метою підвищення ефективності діяльності антикорупційних громадських організацій, визначено психологічні попередники корупційної поведінки.

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ЗРОСТАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В ДЕРЖАВІ

Корупцію як надскладне соціальне явище слід досліджувати з урахуванням аспектів соціологічної, правової, економічної, соціальної та психологічної сторін. Враховуючи, що корупційні дії здійснюються в різних галузях економіки, дослідження їх економічних аспектів є основою для аналізу всіх складових цього виду злочинності. Як стверджує Волошина А. В., корупція завжди спрямована на досягнення власного збагачення за рахунок неконкурентного перерозподілу благ [6, с. 2].

Проведений аналіз доводить, в Україні валовий внутрішній продукт на душу населення у поточних цінах за 1990-2020 рр. збільшився на 1910,9 дол. США, тобто із 1816,0 до 3726,9 дол. США, або у 2,1 рази. За даний період, наприклад, у сусідній Польщі даний економічний показник зріс майже у 9 разів (з 1740,0 до 15656,2 дол. США) [7]. За підсумками 2020 р. Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) із 33 балами зі 100 можливих посіла 117 місце серед 180 країн у списку CPI. Польща з 56 балами зайняла 45 місце [8]. За підрахунками Міжнародного валютного фонду, якби рівень корупції в Україні було знижено до середнього рівня серед європейських країни, то реальне зростання ВВП складало б не 3%, а 5%. Крім того, це б позитивно змінило потенціал зростання [9].

32 бали зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI) за 2021 рік. Наш показник знизився на один бал, і тепер Україна посідає 122 місце зі 180 країн у CPI. Поруч із Україною — африканська держава Есватіні (Свазіленд), яка також набрала 32 бали. На один бал нас випереджають Замбія, Непал, Єгипет, Філіппіни та Алжир — всі вони мають по 33 бали.

Проведений аналіз доводить, в Україні валовий внутрішній продукт на душу населення у поточних цінах за 1990-2020 рр. збільшився на 1910,9 дол. США, тобто із 1816,0 до 3726,9 дол. США, або у 2,1 рази. За даний період,

наприклад, у сусідній Польщі даний економічний показник зріс майже у 9 разів (з 1740,0 до 15656,2 дол. США) [7]. За підсумками 2020 р. Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) із 33 балами зі 100 можливих посіла 117 місце серед 180 країн у списку CPI. Польща з 56 балами зайняла 45 місце [8]. За підрахунками Міжнародного валютного фонду, якби рівень корупції в Україні було знижено до середнього рівня серед європейських країн, то реальне зростання ВВП складало б не 3%, а 5%. Крім того, це б позитивно змінило потенціал зростання [9].

32 бали зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI) за 2021 рік. Наш показник знизився на один бал, і тепер Україна посідає 122 місце зі 180 країн у CPI. Поруч із Україною — африканська держава Есватіні (Свазіленд), яка також набрала 32 бали. На один бал нас випереджають Замбія, Непал, Єгипет, Філіппіни та Алжир — всі вони мають по 33 бали.

З-поміж сусідів Україна надалі вище лише за Росію — сусідка-агресорка також втратила 1 пункт і тепер з 29-ма балами посідає 136 місце у списку. Крім цього, знизилися бали Угорщини — 43 бали (-1 бал, 73 місце) та Білорусі. Остання цьогоріч втратила аж 6 балів і з 41 балом посідає 82 місце. Польща показників не змінила і залишилася лідеркою серед наших сусідів — 56 балів і 42 місце. А от покращити за рік свої бали вдалося Словаччині — 52 бали (+3, 56 місце), Румунії — 45 балів (+1, 66 місце) та Молдові — 36 балів (+2, 105 місце) [10].

Доведено, що рушійним інструментом економічного розвитку є інвестиційна активність. Найбільш прогресивні структурні зміни в економіці країни забезпечують іноземні інвестиції. По даним на кінець 2019 р. обсяг прямих іноземних інвестицій на душу населення в Україні склав 1112 дол. США. У сусідній Польщі такий показник дорівнював 6242 дол. США, тобто був більшим у 5,6 рази [11, с. 18]. Проведене у листопаді 2020 р. опитування іноземних інвесторів, 74% з яких мають нині інвестиції в Україні, показало, що найбільш суттєво перешкоджає іноземному інвестуванню в нашу державу

недовіра до судової системи (8,5 балів за 10-ти бальною шкалою) та розповсюджена корупція (8,2 балів) [11, с. 2, 4].

Вкрай негативним наслідком корупції в Україні є втрати бюджетних коштів. Щорічно державний бюджет України втрачає 455 млрд грн через корупційні схеми, в тому числі 120 млрд грн через «конверти» та конвертаційні центри, 100 млрд грн – «сірий імпорт», 100 млрд грн – схеми у державних закупівлях, 70 млрд грн – офшорні схеми, 30 млрд грн – «скрутки», 20 млрд грн – схеми з використанням ФОП, 15 млрд грн – контрафакт [12]. Втрати бюджетних коштів призводять до недофінансування видаткової частини державного бюджету, що незадовільно впливає на стан соціальної сфери та обороноздатність країни. Нестача бюджетних коштів зумовлює підвищення рівня інфляції, що посилює макроекономічну нестабільність [13].

Враховуючи вище досліджене, варто відзначити, що основними в Україні є економічні умови появи корупції та корупційних дій. До державних секторів, де зростає корупція варто віднести приватизацію державної власності, виконання бюджету та розподіл бюджетних коштів, банківську сферу, лобіювання економічних інтересів в законодавчих органах та поєднання правоохоронних органів з економічною злочинністю.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОРУПЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Враховуючи мету даного дослідження, були використані наступні критерії.

Критерії включення були такими: статті з наукових журналів, опубліковані в період з 2011 по 2021 рік; емпіричні дослідження з корупцією як залежною змінною; дослідження, які оцінювали тільки контекстні змінні.

Аналіз наукових досліджень дозволив згрупувати чотири кластери: організаційна культура, ціннісні настанови, сприйняті норми та мораль, а також особистість та пов'язані з нею змінні.

Організації (компанії, асоціації) небайдужі до динаміки суспільств, частиною яких вони є. Наприклад, Хечанова, Мельгар, Фалгера і Віллаверде (2014) прийшли до висновку, що роль лідера в організації має вирішальне значення в інституціоналізації корупції. В основному, вага структур обумовлює поведінку цих лідерів та їх знання, або їх відсутність, про корупційні практики у власній організації.

Якщо ці корупційні практики будуть прощені, санкціоновані, дозволені або винагороджені, то більш імовірно, що члени організації будуть репродукувати корупційну поведінку. У зв'язку з цим було показано, що більш високі рівні корупції очікуються в організаціях, які сприймаються як більш ієрархічні (Fath & Kay, 2018) [27]. Ці уявлення були опосередковані переконаннями про ступінь конкурентоспроможності серед своїх співробітників. Іншими словами, організації, які сприймалися як більш ієрархічні, були пов'язані з більшою конкурентоспроможністю серед їх використання, і, отже, очікувалося більш широка тенденція до вчинення корупційних дій.

У своєму дослідженні про вплив ситуаційних змінних на корумповану поведінку в організаціях Рабль (2011) підкреслює важливість врахування

взаємозалежності різних факторів для розуміння корупційної поведінки. Така поведінка буде результатом складних відносин між психіатричними конструкціями, такими як емоції, пізнання або воля, які будуть впливати на процес прийняття рішень індивідами. Насправді, деякі дослідження (Pelletier & Bligh, 2008) показали, що існує амальгама емоційної реакції на корупцію в організаційних умовах, цинізм, песимізм, параною та страх. Ці ж емоційні реакції, як правило, були спрямовані на провідних людей-лідерів в організаціях, дисфункціональні організаційні практики та так звані «етичні втручання». Крім того, розглядаються стратегії раціоналізації, які використовуються як виправдання для корумпованої поведінки (Rabl & Kühmann, 2009) [28]. Ще один аспект, який отримав емпіричну підтримку, переоцінюється як «підприємницька орієнтація» в літературі. Хоча результати були неоднозначними, дослідження показали, що деякі компоненти цієї конструкції, такі як орієнтація на ризик, сприяють більшому зростанню тенденції до участі в корупційній діяльності (Karmann, Mauer, Flatten, & Brettel, 2016). However, так зване «інноваційне орієнтування» – ще одна складова цієї конструкції – допомагає переосмислити цю тенденцію до вчинення корупційних дій.

Корупційні дії не відбуваються у вакуумі. Замість цього вони вбудовані в соціокультурний контекст, який умови і визначає їх. Існує сукупність наукової літератури про вплив культурних переконань і цінностей на тенденцію до участі в корупційній діяльності. Ротонді і Станка (2015) виявили, що партикуляризм (фундаментальне переконання, що моральна цінність дій залежить від контексту) був пов'язаний зі зниженням психологічних витрат на вчинення акту корупції і, отже, більшою ймовірністю пропозиції та отримання хабаря. Аналогічним чином, деякі дослідження (Liang et al., 2016) показали, що високий рівень самооцінки був пов'язаний з більш низьким рівнем матеріалістичних цінностей, що, в свою чергу, сприяло б зниженню тенденції до здійснення корупційних дій. Більш того, деякі дослідження показали, що хабар на організаційному рівні

сприймається як більш нестерпна поведінка, ніж хабар на індивідуальному рівні в китайській культурі, тоді як в американській культурі все навпаки (Liu et al., 2017). Крім того, сприйняття того, що його засуджують, зменшує можливість участі в корумпованих практиках тільки у осіб, які ідентифікують себе культурно з країнами з низьким рівнем корупції (Salmon & Serra, 2017) [29].

Що стосується ідеологічних меж кожного індивідуального акту, необхідно підкреслити, що різні дослідження показали зв'язок між дотриманням меритократичної ідеології та збереження існуючих ієрархічних кроків, які, в свою чергу, сприяли б підтримці певної корумпованої поведінки (Тан, Лю, Хуан і Чжен, 2017) [24].

Оскільки говорити про владу також означає говорити про політиків, є деякі дослідження, такі як дослідження Фішера, Феррейри, Мілфонта і Пілаті (2014), які зосереджені на варіаціях, пов'язаних зі сприйняттям, які можуть вплинути на корумповану поведінку людей. Ці автори виявили, що поширення зображень про політиків, які залишаються безкарними у випадках корупції, збільшило ймовірність того, що люди будуть вести себе таким чином, коли ситуація дозволить це зробити. На додаток до того, що ці поведінки є корисними, люди, які брали участь у цьому дослідженні, мали тенденцію розробляти цинічні міркування про те, як функціонують структури держави. У них також не вистачало довіри до офіційних інститутів і поваги до закону. Залпа, Тапія і Рейес (2014) знайшли подібні повторні спроби, підкреслюючи, що, якщо обмін послугами сприймався як «соціальний обов'язок» у суспільстві, практика вчинення корупційних дій, швидше за все, буде прийнята як нормальна. Балафутас (2011) зазначив, що на міжусобиці між урядовим чиновником і лобі сильно вплинули ризикові відрази першого при обмані громадян. Однак, якщо очікування громадян щодо урядовця знизилися, лобі було набагато простіше підкупити його і створити живильне середовище для корупційних оборудок.

Сприйняття однолітків також є фундаментальним фактором, який слід враховувати при оцінці тенденції до участі в корупційній діяльності. Якщо навколишнє середовище сприймається як дуже корумповане, тенденція до здійснення такої ж поведінки різко зростає. Це спостереження було підтверджено Донгом, Даллеком і Торглером (2012) у своїй публікації про «тупу корупцію». Аналогічним чином, виплачуючи хабар, люди, здається, враховують альтернативні витрати на їх вирішення, які тісно пов'язані з сприйняттям норм та інститутів, в яких вони живуть (Guerrero & Rodríguez-Oreggia, 2008). Якщо буде низький рівень поваги до закону, вигоди від цієї корумпованої поведінки будуть більшими. Інші дослідження ще більш категоричні, коли показують, що найважливішими змінними у визначенні схильності людей до вчинення корупційних дій є соціальні та особисті норми, і чи сприймають вони конкретну можливість зробити це, не відчуваючи негативних наслідків (Горсіра, Денкерс і Хуйсман, 2018). Таким чином, те, як люди навколо нас думають і поведуться, наші власні моральні переконання, і можливість бути неушкодженими ситуацією буде визначати значну частину тенденції до вчинення корупційних дій, і це було показано як у державних службовців, так і у працевлаштованих в приватному секторі. Банерджі (2016) також провів дослідження, щоб показати, що сприйняття того, що є «соціально відповідною нормою», було вирішальним фактором у поясненні того, чому люди здійснювали поведінку, пов'язану з корупцією [30].

Чи може сприйняття корупції вплинути на суб'єктивне благополуччя людини? Тей, Геріан і Дінер (2014) провели дослідження, в якому вони прийшли до висновку, що люди, які сприймали більшу корупцію навколо себе, як правило, мали більш низький рівень задоволеності життям [32]. Крім того, життя в суспільствах, каталогізованих як корумповані, завдало шкоди рівню задоволеності життям його мешканців. Тим не менш, автори також нюансують це, заявляючи, що західноєвропейські суспільства особливо схильні до негативних наслідків корупції, що економічні фактори,

такі як дохід мають більшу вагу в суб'єктивному благополуччі більш корумпованих суспільств, і що вплив корупції на добробут є непрямим, про що свідчить відсутність конфіскації, яку жителі країни мають в офіційних інститутах. Тобто досвід корупції, який був частиною корупції, знижував рівень задоволеності життям лише тоді, коли навколишнє середовище сприймалося як таке, що має низький рівень корупції.

Крім того, необхідно виділити дослідження, які мають пов'язану корупцію з особливостями особистості. По-перше, Агбо та Івунду (2016) вказували на те, що екстраверсія була безпосередньо пов'язана з тенденцією брати участь у корупційній діяльності, такі риси, як скрупульозність, були нерозривно пов'язані з цим явищем. Що стосується мотивації учасників, то вони показали, що зовнішня мотивація обумовлює корумповану поведінку, тоді як протилежне відбувалося з більш високим рівнем внутрішньої мотивації. Тим часом Чжао, Чжан і Сюй (2016) виявили, що так звана «темна тріада особистості» (нарцисизм, психопатія і макіавеллізм) була пов'язана з корумпованою поведінкою. У той час як нарцисизм, психопатія і макіавеллізм були позитивно пов'язані з прийняттям хабарів, то тільки в перших двох випадках це було за посередництва віри в удачу при униканні покарання або негативних наслідків своїх дій.

Інше дослідження, яке проаналізувало динаміку, що сприяє появі корупційної поведінки, було проведено Лі і Гювен (2013) показали, що більша відраза до ризику була пов'язана з менш справедливим відкатом, що суспільства з переважаючим чоловічим поглядом, швидше за все, применшують шкоду, заподіяну корупцією, і що минулий досвід роботи з корупцією буде позитивно обумовлений тим, як людина сприймає і виправдовує цей феномен [33].

Є багато невирішених питань про такі аспекти, як сприйняття влади, стать індивідів і механізми, пов'язані з корупцією, а також змінними особистості та їх інтеграцією з цими факторами. Іншими словами, повторний

пошук може спробувати з'ясувати, як різні риси особистості взаємодіють з прищепленням людей влади, а також вивчення ролі гендеру. Крім того, було б цікаво визначити, як соціальні норми сприймаються особами під час процесу прийняття рішень, і чи допомагають ситуаційні змінні та формат, в якому корупція попередньо посиляє себе, спотворити ці уявлення про поведінку інших. Напрямок інших досліджень може бути спрямований на виявлення психологічних процесів, що лежать в основі паритету в різних корупційних формах поведінки в залежності від контексту (лікарні, політика, університети тощо).

Також було б цікаво дізнатися про наслідки цих типів досліджень на впровадження ефективної політики в боротьбі з корупцією. Сильні зусилля для зміцнення ділової етики в усіх сферах та посилення антикорупційного законодавства є необхідними заходами, але не завжди достатніми. Виявлення сприятливих умов для поширення корупційної поведінки, забезпечення антикорупційної освіти, впровадження систем захисту та винагороди для тих, хто засуджує ці практики, і навіть вивчення випадків корупції засобами зв'язку – це найважливіші рекомендації для запобігання поширенню корупційній поведінці.

МОДЕЛЬ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЦІНКИ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ

Інституційний аспект інституційно-процедурної моделі полягає у визначенні місця визначення та оцінки корупційних ризиків у загальній системі запобігання корупції. Чинне законодавство йде шляхом інтеграції визначення та оцінки корупційних ризиків до процедури розробки антикорупційних програм. Таке рішення видається невиправданим, оскільки антикорупційні програми розраховані на більш-менш тривале застосування, і їм бракує певного динамізму. В свою чергу, система визначення та оцінки корупційних ризиків повинна бути максимально гнучкою, оперативною та чутливою до змін.

Відтак існує потреба у подальшій інституціалізації визначення та оцінки корупційних ризиків як відносно окремої системи заходів, яка не має виняткової залежності від процедури розробки та затвердження антикорупційних програм. Визначення та оцінки корупційних ризиків з разової акції має перетворитися на постійну системну роботу, яка в оперативному режимі дозволить актуалізувати відомості про корупційні ризики.

Іншою особливістю чинної інституційно-процедурної моделі є те, що визначення та оцінки корупційних ризиків у діяльності конкретного органу фактично зводиться до самооцінювання та перебуває в межах дискретних повноважень відповідного органу. Так, фактично, всі відповідні управлінські рішення приймаються керівником відповідного органу. Крім того, відсутня будь-яка ієрархічна система визначення та оцінки корупційних ризиків у діяльності органів, що відносяться до одного міністерства (відомства) тощо. Внаслідок цього в межах мережі центральних та територіальних органів однієї відомчої належності визначення та оцінки корупційних ризиків проводиться спорадично, несистемно, а результати визначення та оцінки корупційних ризиків можуть бути геть розбіжними. При цьому фактично

одна і та сама робота проводиться паралельно кілька разів, що є очевидно нераціональним витрачанням ресурсів.

Відтак існує потреба у централізації роботи з визначення та оцінки корупційних ризиків в межах окремих управлінських вертикалей кожного із міністерств, відомств тощо.

Методологічна модель визначення та оцінки корупційних ризиків зводиться до спроби псевдо-чисельного опису корупційних ризиків. **Методологія** і **Методологія-2021** пропонують оцінювати ймовірність корупційного ризику та наслідки корупційного ризику за 3- та 4-бальною шкалою відповідно. Зрештою загальна оцінка корупційного ризику визначається як добуток цих двох оцінок, тобто за 9- та 12-бальною шкалою відповідно.

Методологія (п. 2 Розд. IV) ототожнює ймовірність корупційних ризиків із частотою випадків вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією (далі – корупційне правопорушення) та пропонує оцінювати таку ймовірність за такими критеріями:

напевно або майже напевно (3 бали) – корупційне правопорушення може бути скоєно у короткостроковій перспективі – найближчі кілька місяців (до одного року) – та може бути повторено;

рідко (2 бали) – корупційне правопорушення було вчинено тільки один раз протягом останніх трьох років та існує ймовірність, що його буде вчинено протягом трьох років;

ніколи (1 бал) – корупційне правопорушення не було скоєно і вірогідність його вчинення майже неможлива.

Методологія-2021 (п. 7 Розд. 5) пропонує оцінювати ймовірність за такими критеріями:

дуже високий рівень (4 бали) – корупційний ризик реалізувався за останні півроку та/або може бути реалізований у найближчі півроку;

високий рівень (3 бали) – корупційний ризик реалізувався за останній рік та/або може бути реалізований у найближчий рік;

середній рівень (2 бали)– корупційний ризик реалізувався не більше одного разу протягом останніх трьох років та/або може бути реалізований не більше одного разу протягом наступних трьох років;

низький рівень (1 бал) – корупційний ризик не реалізовувався раніше та ймовірність реалізації якого у майбутньому є вкрай низькою.

В обох випадках ймовірність визначається через ретроспективно виявлені корупційні правопорушення та через ймовірність їх вчинення в майбутньому. Тобто ймовірність визначається знову ж таки через ймовірність, що є очевидною логічною помилкою, тобто і суб'єкт, і предикат цього судження тотожні. При цьому методології не зазначають, як встановлювати «ймовірність» у предикаті. Не менш хибною є спроба використовувати дані про ретроспективно виявлені корупційні правопорушення, оскільки при цьому не враховується рівень латентності корупційних правопорушень. Також не враховується емпіричне правило, яке свідчить, що дрібні правопорушення вичиняються частіше, а більш тяжкі – рідше. Тому найсерйозніші корупційні ризики ризикують бути недооціненими, а легші – переоціненими.

Тому існуючу модель оцінки ймовірності пропонується замінити на експертну оцінку; використання ретроспективних відомостей про частоту виявлених порушень віднести до розсуду суб'єкта оцінки.

Оцінку наслідків корупційного ризику **Методологія** пов'язує із трьома показниками: фінансові втрати органу влади; рівень відповідальності; репутаційні втрати органу влади. **Методологія-2021** розширила це перелік до чотирьох критеріїв: очікувані майнові втрати організації або розмір

незаконного збагачення; вид юридичної відповідальності; очікувані репутаційні втрати; очікувана шкода, яка може бути завдана охоронюваним законом державним, суспільним інтересам. Однак обидві методології не надають достатньої визначеності цих критеріїв. Так, рівні фінансових втрат у **Методології** є суто оціночними, що виправлено у **Методології-2021**, яка надає кількісні значення рівнів майнових втрат. Достатньо визначено і критерій рівня відповідальності. Однак критерій репутаційних втрат та шкоди охоронюваним законом інтересам у **Методології-2021** лишаються оціночними.

Відтак пропонується для оцінки наслідків лишити два критерії – майнові втрати або розмір незаконного збагачення; вид юридичної відповідальності. Критерій очікуваної шкоди охоронюваним законом інтересам можна було б замінити на критерій сфери суспільних відносин, в яких очікується корупційний ризик (напр., оборона, охорона здоров'я і так далі), визначивши більш і менш критичні сфери.

МОЖЛИВОСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Майже в усіх країнах, де протидію корупції можна визначити як успішну (Сінгапур, Нідерланди, Швеція), основними інституціями боротьби з цим явищем стали певні державні органи, які виконують свої повноваження у суворому дотриманні норм антикорупційного законодавства; прозорість та відкритість їх діяльності, з постійним звітуванням; особлива система добору кадрів на посади, пов'язані з корупційними ризиками; опублікування усіх матеріалів пов'язаних з випадками корупції та ін.

Разом з тим, доцільно навести приклади вдалих стратегій в боротьбі з корупцією, саме за допомогою громадськості – та здобути з них певні уроки.

Цікавим є досвід Австралії, де на законодавчому рівні закріплюється функція профілактики корупції не тільки за правоохоронними органами, а й за громадянським структурами. Заходи профілактики та протидії корупції, які проводяться відповідними державними структурами, переважно будуються на ініціативних зверненнях громадян. В Бельгії, для проведення заходів, пов'язаних з профілактикою корупційних проявів, відповідні державні установи залучають профільні недержавні організації та асоціації ділових кіл, в тому числі такі найбільші як Федерація підприємців Бельгії. Щодо досвіду протидії корупції громадськими організаціями у Великобританії, слід зазначити, що такими є національні та міжнародні неурядові організації, а саме: британське відділення міжнародної неурядової організації **Transparency International**, «Корнер Хаус», «Британський антикорупційний форум» й «Паблік Консерн ет Уорк». Не останнім інструментом англійського способу боротьби з корупцією є заохочення повідомлень громадян, котрі виступають як прояв активної громадської позиції. Саме сигнали, що надходять від громадськості, експертів, неурядових організацій й ЗМІ, досить часто лягають в основу найгучніших антикорупційних справ Великобританії.

Досить цікавим є досвід Італії та Китаю у проведенні профілактичних заходів протидії корупції. Так, с 2010 року Антикорупційне відомство Італії, реалізуючи норми національного законодавства, налагодило міцний зв'язок з навчальними закладами для «просування культури законності та поваги цінностей, які належать до різноманітних сфер соціального життя» в ході навчання молоді в професійних та технічних училищах. Одночасно італійці приділяють увагу даному питанню й у вищих навчальних закладах на заняттях по «громадянству та конституції». Ставка робиться на те, щоб «на підставі прагнення до соціальної згуртованості в культурно-територіальному контексті визначити відповідальні, з точки зору суспільства та держави колективні моделі поведінки, яким необхідно навчати молодь, щоб з неї вирости громадяни з відповідальною та активною громадською позицією, котрі усвідомлюють свої права та обов'язки перед суспільством, у тому числі в питаннях боротьби з корупцією».

Такі ж цікаві положення є й в китайському законодавстві, яким передбачена підготовка відповідних просвітницьких антикорупційних програм для виховання високоморальних якостей нового покоління громадян. Такі програми також реалізуються по лінії громадських організацій, наприклад, Всекитайської федерації жінок. Вони орієнтовані на протидію корупції через сім'ю.

Таким чином, для продуктивної боротьби з корупцією необхідні цілеспрямовані зусилля не тільки з боку держави в цілому, але й громадянського суспільства й окремих громадян. Тільки в цьому випадку, реалізація вище перелічених заходів буде сприяти попередженню корупції. Разом з тим, удосконалення антикорупційного законодавства повинно йти шляхом зменшення масштабів державного адміністрування, формування нетерпимості до корупційної поведінки, вироблення стійких антикорупційних стандартів поведінки у суспільстві.

Не боротися з корупцією означає підтримувати її, усвідомлюючи всі руйнівні наслідки.

ВИСНОВКИ

1. Корупцію визнано як надскладне соціальне явище та загрозу національній безпеці країни. Доведено, протягом багатьох років корупція залишається однією з найбільших проблем України. Впродовж минулих тридцяти років спостерігається поступальне та інтенсивне зростання кількості та різновидності корупційних правопорушень. Останнім часом корупція розповсюджена у всій системі громадських стосунків та структурах органів влади, чим негативно впливає на соціально-економічний стан країни та ефективність державного управління.

Одними із важливих інструментів подолання корупції є формування дієвої антикорупційної політики, визначення шляхів щодо подолання системної неефективності державного управління в контексті запобігання корупції. Реформування системи управління має бути одним із магістральних шляхів усунення підґрунтя корупції.

2. Визначено психологічні детермінанти корупції та встановлено напрями подальших досліджень у цій сфері, зокрема: сприйняття влади, стать індивідів і механізми, пов'язані з корупцією, а також змінними особистості та їх інтеграцією з цими факторами. Іншими словами, повторний пошук може спробувати з'ясувати, як різні риси особистості взаємодіють з прищепленням людей влади, а також вивчення ролі гендеру. Крім того, було б цікаво визначити, як соціальні норми сприймаються особами під час процесу прийняття рішень, і чи допомагають ситуаційні змінні та формат, в якому корупція попередньо посиляє себе, спотворити ці уявлення про поведінку інших. Напрямі інших досліджень може бути спрямований на виявлення психологічних процесів, що лежать в основі паритету в різних корупційних формах поведінки в залежності від контексту (лікарні, політика, університети тощо).

Також було б цікаво дізнатися про наслідки цих типів досліджень на впровадження ефективної політики в боротьбі з корупцією. Сильні зусилля для зміцнення ділової етики в усіх сферах та посилення антикорупційного

законодавства є необхідними заходами, але не завжди достатніми. Виявлення сприятливих умов для поширення корупційної поведінки, забезпечення антикорупційної освіти, впровадження систем захисту та винагороди для тих, хто засуджує ці практики, і навіть вивчення випадків корупції засобами зв'язку – це найважливіші рекомендації для запобігання поширенню корупційній поведінці.

3. Обґрунтовано, що методологічна модель визначення та оцінки корупційних ризиків зводиться до спроби псевдо-чисельного опису корупційних ризиків, при цьому ймовірність визначається через ретроспективно виявлені корупційні правопорушення та через ймовірність їх вчинення в майбутньому. Тобто ймовірність визначається знову ж таки через ймовірність, що є очевидною логічною помилкою, тобто і суб'єкт, і предикат цього судження тотожні. При цьому методології не зазначають, як встановлювати «ймовірність» у предикаті. Не менш хибною є спроба використовувати дані про ретроспективно виявлені корупційні правопорушення, оскільки при цьому не враховується рівень латентності корупційних правопорушень. Також не враховується емпіричне правило, яке свідчить, що дрібні правопорушення вичиняються частіше, а більш тяжкі – рідше. Тому найсерйозніші корупційні ризики ризикують бути недооціненими, а легші – переоціненими.

Тому існуючу модель оцінки ймовірності пропонується замінити на експертну оцінку; використання ретроспективних відомостей про частоту виявлених порушень віднести до розсуду суб'єкта оцінки.

Порівняльний аналіз Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади (затв. Рішенням НАЗК від 02.12.2016 № 126) та Методології управління корупційними ризиками (яка має набути чинності 04.06.2022 року) дозволяє дійти висновку, що обидві методології не надають достатньої визначеності цих критеріїв.

Відтак пропонується для оцінки наслідків лишити два критерії – майнові втрати або розмір незаконного збагачення; вид юридичної відповідальності. Критерій очікуваної шкоди охоронюваним законом інтересам можна було б замінити на критерій сфери суспільних відносин, в яких очікується корупційний ризик (напр., оборона, охорона здоров'я і так далі), визначивши більш і менш критичні сфери.

4. Обгрунтовано, що для продуктивної боротьби з корупцією необхідні цілеспрямовані зусилля не тільки з боку держави в цілому, але й громадянського суспільства й окремих громадян. Тільки в цьому випадку, реалізація вище перелічених заходів буде сприяти попередженню корупції. Разом з тим, удосконалення антикорупційного законодавства повинно йти шляхом зменшення масштабів державного адміністрування, формування нетерпимості до корупційної поведінки, вироблення стійких антикорупційних стандартів поведінки у суспільстві.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Урядовий портал. Боротьба з корупцією. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М., 1936. 503 с.
3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Аверинская А. С. Формирование навыков и умений антикоррупционного поведения у сотрудников и государственных гражданских служащих органов внутренних дел: курс лекций. М.: ДГСКМВД России, 2011. 248с.
5. Джуричич М. Л. Роль государства в борьбе с коррупцией. *Труд и социальные отношения*. 2010, № 2. С. 63 – 66.
6. Волошина А. В. Корупція – виклики для України: за матеріалами шостого «Київського Діалогу» 28 – 30 жовтня 2010 року «Корупція в політиці, економіці та управлінні – стратегії громадського суспільства та світової спільноти щодо її подолання». Кіровоград, 2011. 79 с.
7. GDP per capita (current US\$). URL: [https://data.worldbank.org/indicator/ NY.GDP.PCAP.CD](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD) (Date of Access : 12.12.2021).
8. Індекс сприйняття корупції-2020. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення: 12.12.2021).
9. Корупція «з’їдає» до 2% зростання економіки України – МВФ. URL: <https://hromadske.ua/posts/korupsiya-zyidaye-do-2-zrostannya-ekonomiki-ukrayini-mvf> (дата звернення: 14.12.2021).
10. <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-korupsiyi-2021/>
11. П’яте щорічне опитування іноземних інвесторів. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/2020_ForeignInvestorSurvey_Presentation_ua.pdf (дата звернення: 14.12.2021).

12. Україна від корупції щороку втрачає 955 мільярдів. URL: <https://nashigroshi.org/2021/03/14/ukraina-vid-koruptsii-shchoroku-vtrachaie-955-mil-iardiv/> (дата звернення: 17.12.2021).
13. Сапич В.І., Сапич М.Н. Економічні наслідки корупції в Україні та чинники їх подолання.
14. Dong, B., Dulleck, U., & Torgler, B. (2012). Conditional corruption. *Journal of Economic Psychology*, 33(3), 609–627. URL: <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.12.001>
15. Rose-Ackerman, S. (2006). *International handbook on the economics of corruption*. Northampton: Edward Elgar.
16. Azfar, O., Lee, Y., & Swamy, A. (2001). The causes and consequences of corruption. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 573, 42-56.
17. Andvig, J., & Fjeldstad, O. (2001). *Corruption: a review of contemporary research*. Bergen: Chr. Michelsen Institute.
18. Melgar, N., Rossi, M., & Smith, T. (2010). The perception of corruption. *International Journal of Public Opinion Research*, 22(1), 120-131.
19. Svensson, J. (2005). Eight questions about corruption. *Journal of Economic Perspectives*, 19(3), 19-42.
20. Abbink, K., & Serra, D. (2012). Anticorruption Policies: Lessons from the Lab. *Research in Experimental Economics*, 15, 77–115. URL: [https://doi.org/10.1108/S0193-2306\(2012\)0000015006](https://doi.org/10.1108/S0193-2306(2012)0000015006)
21. Dong, B., Dulleck, U., & Torgler, B. (2012). Conditional corruption. *Journal of Economic Psychology*, 33(3), 609–627. URL: <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.12.001>
22. Gino, F., Ayal, S., & Ariely, D. (2009). Contagion and differentiation in unethical behavior: The effect of one bad apple on the barrel. *Psychological Science*, 20 (3), 393–398. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467->

9280.2009.02306.x

23. Zaloznaya, M. (2014). The social psychology of corruption: Why it does not exist and why it should. *Sociology Compass*, 8(2), 187–202. URL: <https://doi.org/10.1111/soc4.12120>

24. Tan, X., Liu, L., Zheng, W., & Huang, Z. (2016). Effects of social dominance orientation and right-wing authoritarianism on corrupt intention: The role of moral outrage. *International Journal of Psychology*, 51(3), 213–219. <https://doi.org/10.1002/ijop.12148>

25. Mocan, N. (2008). What determines corruption? International evidence from microdata. *Economic Inquiry*, 46, 493–510.

26. Zhao, H., Zhang, H., & Xu, Y. (2016). Does the dark triad of personality predict corrupt intention? The mediating role of belief in good luck. *Frontiers in Psychology*, 7, 1–16. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00608>

27. Fath, S., & Kay, A. (2018). “If hierarchical, then corrupt”: Exploring people’s tendency to associate hierarchy with corruption in organizations. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 149, 145–164. URL: <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2018.10.004>

28. Rabl, T., & Kühlmann, T. (2009). Why or why not? Rationalizing corruption in organizations. *Cross Cultural Management*, 16(3), 268–286. URL: <https://doi.org/10.1108/13527600910977355>

29. Salmon, T., & Serra, D. (2017). Corruption, social judgment and culture: An experiment. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 142, 64–78. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2017.06.004>

30. Banerjee, R. (2016). On the interpretation of bribery in a laboratory corruption game: Moral frames and social norms. *Experimental Economics*, 19(1), 240–267. URL: <https://doi.org/10.1007/s10683-015-9436-1>

31. Галькевич О. Причини корупції в Україні в 2000-2018 роках (збірка з 25-ти есе). URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/1577462413students%20essays.pdf>.

32. Tay, L., Herian, M., & Diener, E. (2014). Detrimental Effects of Corruption on Subjective Well-Being: Whether, How, and When. *Social Psychological and Personality Science*, 5(7), 751–759. URL: <https://doi.org/10.1177/1948550614528544>
33. Lee, W., & Guven, C. (2013). Engaging in corruption: The influence of cultural values and contagion effects at the microlevel. *Journal of Economic Psychology*, 39, 287–300. URL: <https://doi.org/10.1016/j.joep.2013.09.006>
34. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
35. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.12.2016 № 126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-16>
36. Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками : Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 28.12.2021 № 830/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0219-22>
37. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
38. Антикорупційні громадські організації. веб-сайт. URL: <http://akp.prava-lyudyny.org/about-corruption/anticorruption/antikoruptionsijni-gromadski-organizatsiji.html>
39. Кириченко О.В., Торяник В.М., Васильчак С.В., Палій Н.Р., Дубина М.П. Економічні наслідки зростання корупційних правопорушень в державі. Подано до друку.
40. Черноп'ятов С.В. Модель визначення та оцінки корупційних ризиків. Подано до друку.
41. Лабенська Л.Л. Можливості громадськості у протидії корупції. Подано до друку.
42. Сахарова К.О. Психологічні детермінанти корупції: теоретичний аналіз. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія

«Психологія», Серія «Медицина»). № 4(9) 2022. С. 436-447.